

ks. Dariusz Lipiec, Siedlce

ROLA KSIĘDZA ASYSTENTA W KATOLICKIM STOWARZYSZENIU MŁODZIEŻY

Podczas wizyty apostolskiej *Ad limina apostolorum* biskupów polskich w 1998 roku Jan Paweł II zwrócił uwagę duchowieństwu polskiemu na rolę stowarzyszeń w życiu Kościoła. Papież powiedział, że „potrzebna jest (...) wielka i ciągła troska o rozwój życia sakramentalnego wiernych oraz formacja wewnętrzna prowadzona konsekwentnie i z umiejętnością, tak aby mogli oni poczuć się rzeczywistymi podmiotami w życiu Kościoła i przejąć na swe barki należną im część odpowiedzialności w Kościele i w społeczeństwie. Skuteczność apostołstwa ludzi świeckich zależy od ich zjednoczenia z Chrystusem: «kto trwa we Mnie, a Ja w nim, ten przynosi owoc obfity, ponieważ beze Mnie nic nie możecie uczynić» (J15, 5). W tym procesie mają swoje zadania do spełnienia różnego rodzaju stowarzyszenia i organizacje katolickie, szczególnie zaś Akcja Katolicka (...).”¹ Nie ulega wątpliwości, że wskazanie papieskie odnosi się nie tylko do wymienionej Akcji Katolickiej, ale także do Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży, które uważane jest w wielu kręgach Kościoła w Polsce za młodzieżowy odpowiednik Akcji oraz wstęp do niej.

Jest rzeczą znamioną, że rozwój Kościoła w Polsce, w tym również praca nad dowartościowaniem laikatu, powierzona została przez papieża biskupom, a przez nich prezbiterom, czyli że jest to przede wszystkim zadanie duchowieństwa.

I. Założenia teologiczno-prawne

Miejsce i rolę prezbiterów w Katolickim Stowarzyszeniu Młodzieży można rozpatrywać w kontekście współpracy duchowieństwa z laikatem. Do tego bowiem właśnie zachęca duchowieństwo Jan Paweł II. We współpracy świeckich z duchownymi dostrzega on perspektywę rozwoju nowej ewangelizacji i życia religijnego w Polsce.

Na konieczność współpracy duchowieństwa i świeckich w apostołstwie zwrócili już uwagę ojcowie Soboru Watykańskiego II głosząc, że „działalność świeckich we wspólnotach kościelnych jest do tego stopnia konieczna, że bez niej apostołstwo samych pasterzy nie może być w pełni skuteczne” (DA 4). Współpraca ta wpływa nie tylko ze względów pragmatycznych, ale należy ona do samej istoty Kościoła: „Kościół nie jest naprawdę założony, nie żyje w pełni ani też nie jest doskonałym znakiem Chrystusa wśród ludzi, jeżeli wraz z hierarchią nie istnieje i pracuje autentyczny laikat. Ewangelia nie może bowiem zapuścić głębokich korzeni w umysłach, w życiu i pracy jakiegoś narodu bez czynnego udziału ludzi świeckich” (DM 21). Z tego względu ojcowie soborowi zwracają się do biskupów i prezbiterów, aby pamiętali o własnym udziale świeckich w budowaniu Kościoła, a także aby współpra-

cowali z nimi dla dobra Kościoła oraz otaczali ich specjalną troską w ich działalności apostołskiej (zob. DA 25).

Sobór popiera apostołskie zaangażowanie katolików świeckich, tak że zaleca duchownym, aby nie tylko uznawali godność i kompetencje, uznaje możliwość podejmowania przez nich własnych inicjatyw apostołskich, ale przyznaje im w tym względzie swobodę inicjatywy. „Niech prezbiterzy szczerze uznają i popierają godność świeckich i właściwy im udział w posłannictwie Kościoła. Niech także szczerze szanują wolność, która przysługuje wszystkim w ziemskim państwie. Niech chętnie słuchają świeckich, rozpatrując po bratersku ich pragnienia i uznając ich doświadczenie i kompetencje w różnych dziedzinach ludzkiego działania. (...) Niech też z zaufaniem powierzają świeckim zadania, zostawiając im swobodę i pole do działania, owszem, odpowiednio zachęcając ich, by przystępowali do pracy także z własnej inicjatywy” (DK 9).

Stowarzyszenia należą do zrzeszonych form współpracy laikatu z duchowieństwem. Obejmują „określoną grupę osób zrzeszającą się w celu osiągnięcia przez wspólne działania określonych celów związanych z życiem Kościoła.”² Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży należy do stowarzyszeń publicznych Kościoła. Stowarzyszenia te charakteryzują się tym, że są zakładane, zatwierdzane i kierowane przez władzę kościelną. Ich zadania zaś wprost zawierają się w posłannictwie Kościoła. Celem Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży jest uczestnictwo w realizacji misji Kościoła poprzez upowszechnianie katolickich wartości i zasad życia we wszystkich dziedzinach życia, ze szczególnym uwzględnieniem dziedzin społecznej i kulturalnej oraz formacja młodzieży katolickiej do realizacji tego celu.³ Te zasadnicze cele realizowane są poprzez wypełnianie bardziej konkretnych zadań, którymi są: „pomoc we wszechstronnym rozwoju młodego człowieka, ubogacanie wiary, szerzenie nauki społecznej Kościoła, organizowanie różnych dziedzin życia młodzieżowego, rozwijanie miłości i służby Ojczyźnie, dbanie o rozwój fizyczny, kulturę osobistą, o odpowiedni poziom rozrywki, służba rodzinie i przygotowanie do założenia rodziny, akcja charytatywna, przeciwstawianie się zagrożeniom społecznym, wprowadzanie w życie gospodarcze, troska o środowisko naturalne, organizacja wypoczynku.”⁴ Tak określone cele i zadania wpływają na określenie miejsca i roli kapłana w Katolickim Stowarzyszeniu Młodzieży.

Prawodawstwo Kościoła katolickiego przewiduje, że dla stowarzyszeń publicznych kompetentna władza kościelna mianuje kapelana, czyli asystenta kościelnego. Gdy jest to wskazane, władza ta zasięga opinii wyższych urzędników tegoż Stowarzyszenia.⁵ Kompetentną władzą do mianowania asystenta KSM na terenie kraju jest Konferencja Episkopatu Polski, natomiast asystent diecezjalny ustanawiany jest przez biskupa diecezjalnego.⁶

Wskazując na konieczność kapłana - asystenta kościelnego w stowarzyszeniu publicznym prawodawca kościelny wskazuje na rolę i określa granice jego kompetencji. Asystent nie może mianowicie pełnić funkcji moderatora, chyba że zastrzegają to statuty.⁷ Statut KSM jednak takiej możliwości nie przewiduje. Oznacza to, że asystent nie może być faktycznym przełożonym w KSM: w diecezji, w parafii, ani w kole środowiskowym.

Prawodawstwo kościelne nie ogranicza się jedynie do wskazania, od strony negatywnej, czego ksiądz - asystent w KSM robić nie powinien. Traktując o uprawnie-

niach władzy kościelnej odnośnie do stowarzyszeń wskazuje na jej obowiązki wobec nich. Obowiązki te dotyczą troski o nieskazoność wiary i obyczajów w stowarzyszeniach, jak również nadzorowania, aby wewnątrz nich nie wkradły się nadużycia względem dyscypliny kościelnej.⁸ Wydaje się, że w tym celu władza kościelna posługuje się głównie kapłanami, mianując ich asystentami kościelnymi.

Takie stanowisko wyraża Statut KSM, który stanowi, że „w diecezjach Stowarzyszenie pozostaje pod zwierzchnim kierownictwem biskupa diecezjalnego, który je powołuje i rozwiązuje oraz czuwa nad formacją i jego działalnością przez diecezjalnego księdza asystenta diecezjalnego”.⁹ Zwłaszcza sformułowanie o czuwaniu nad formacją i działalnością KSM w diecezji odnosi się do działalności księdza asystenta, wyznaczając jego miejsce i główne zadania w Stowarzyszeniu. Paragraf 10 statutu rzuca nieco szersze spojrzenie na jego rolę i zadania. Mówi on, że księży asystenci sprawują „z ramienia władzy kościelnej opiekę duchową nad Stowarzyszeniem”.¹⁰ Sugeruje przez to, że asystent może i powinien pełnić w Stowarzyszeniu rolę kapelana, co oznaczałoby, iż jego własnym zadaniem jest funkcja przewodnika duchowego, spowiednika, organizatora życia liturgicznego, przepowiadającego Słowo Boże itp. Sam statut daje jednak inną interpretację tego sformułowania. Dalsza treść paragrafu 10 mówi o asystentach, że „czuwają oni nad duchową formacją członków oraz doktrynalną prawowiernością w sprawach wiary i moralności, a także nad zgodnością działalności ze statutem Stowarzyszenia”. Wydaje się zatem, że statut nie przewiduje jednak dla księdza asystenta funkcji kapelańskiej, czyli czynnego udziału w formacji i działalności KSM.

Nauczanie oraz dokumenty prawne Kościoła wskazują jednoznacznie na konieczność obecności kapłana w Katolickim Stowarzyszeniu Młodzieży. Określają one także charakter, w jakim asystent ma pracować w Stowarzyszeniu. Jego zadania koncentrują się głównie wokół funkcji kontrolnych, które, według statutu, może wypełniać w dwojaki sposób: poprzez udział w zebraniach Stowarzyszenia, a także mając głos decydujący w sprawach doktrynalnych oraz głos doradczy w kwestiach organizacyjnych.¹¹ Przyznanie asystentowi głosu jedynie doradczego w sprawach organizacyjnych wskazuje, że w zakresie planowania, organizowania i koordynowania życia i działalności KSM nie ma on zasadniczego znaczenia, a co za tym idzie, oznacza, że asystent nie odgrywa decydującej roli przy animowaniu i prowadzeniu Stowarzyszenia.

II. Funkcjonowanie asystenta w KSM

Doświadczenie duszpasterskie wskazuje, że faktyczna działalność księdza asystenta w KSM wykracza daleko poza sprawowanie funkcji kontrolnej, którą przewiduje Kodeks Prawa Kanonicznego i statut Stowarzyszenia. Działalność ta dotyczy wszystkich etapów działalności zorganizowanej, a więc planowania, organizowania i koordynowania pracy KSM na wszystkich jego poziomach strukturalnych.

Na etapie planowania uważa się, że asystent „inspiruje, podsuwa pomysły, ale przy tym wychowuje do samodzielności”.¹² W KSM planowanie obejmuje sporządzenie dwóch programów: programu formacyjnego i programu działania. Program formacyjny pojmowany jest jako plan formacji religijnej członków w kalendarzowym roku pracy. Na szczeblu krajowym opiera się głównie na programie duszpa-

sterskim wypracowanym przez Komisję Duszpasterstwa Ogólnego Episkopatu Polski. Przy jego powstawaniu uwzględnia się także nauczanie Kościoła powszechnego i Kościoła w Polsce, jak również problemy KSM w skali ogólnopolskiej. Na szczeblu diecezjalnym wypracowuje się program formacyjny, opierając się o wytyczne programu ogólnopolskiego z daleko idącym uwzględnieniem specyfiki diecezji. Poza tym na szczeblu diecezjalnym wypracowywane są propozycje programowe dla oddziałów i kół. Opierają się one na sugestjach Rady Krajowej i Zjazdu Diecezjalnego. Na szczeblu oddziału parafialnego oraz koła szkolnego układa się program formacyjny w oparciu głównie o potrzeby duchowe członków oraz ich zainteresowania. Bierze się także pod uwagę problemy nurtujące młodzież, jak również uwzględnia się specyfikę parafii lub szkoły.

Nie ulega wątpliwości, że takie założenia programu formacyjnego na szczeblu ogólnopolskim, diecezjalnym, oddziału i koła wymagają przy jego konstruowaniu przynajmniej konsultacji ze strony kapłana. Potwierdza to podręcznik pracy w KSM, który stwierdza wprost: „Program formacyjny opracowywany jest przez Kierownictwo Oddziału i Księdza Asystenta”.¹³ Jest to zrozumiałe, zważywszy na konieczność znajomości przynajmniej podstaw teologii, aktualnych zagadnień duszpasterskich oraz umiejętności odczytywania znaków czasu. Do tego potrzebne jest także pewne doświadczenie duszpasterskie, które posiadają duchowni, a które przynajmniej w pierwszych latach funkcjonowania KSM nie jest możliwe do zastąpienia przez doświadczenie w pracy, jakie posiadają członkowie zarządu.

Jakkolwiek podręczniki pracy w KSM nie podają tego wprost, to wydaje się konieczne, aby asystent brał udział także w konstruowaniu programu działania. „Program działania jest to plan podjęcia konkretnych działań, które wyrastają z celów i zadań Stowarzyszenia z uwzględnieniem potrzeb danego środowiska.”¹⁴ Podobnie jak program formacyjny, tak również program działania opracowywany jest na każdym szczeblu działalności KSM: ogólnopolskim, diecezjalnym, oddziału i koła. Przyjmuje się, że roczny plan pracy w oddziale i w kole obejmuje trzy zagadnienia, którymi są: program wyszkolenia, czyli wiedza, którą członek KSM powinien zgromadzić w cyklu pracy; roczny program pracy, który zawiera wszystkie czynności, które mają być zrealizowane w ciągu pracy rocznej oraz kwartalny kalendarzyk pracy, który obejmuje rozłożenie prac w czasie, ustalanie terminów zajęć i czas realizacji planowanych prac.

Także ten rodzaj planowania wymaga, na obecnym etapie rozwoju KSM, czynnej obecności kapłana. Podobnie jak przy planowaniu programu formacyjnego, potrzebna jest znajomość teologii, a zwłaszcza eklezjologii, potrzeb duszpasterskich na terenie kraju, diecezji, parafii lub w środowisku. Tutaj także potrzebne jest doświadczenie pracy duszpasterskiej.

Obecność kapłana w KSM potrzebna jest także na etapie organizowania działalności. Już inicjowanie pracy KSM wskazuje na potrzebę jego obecności. Obok drogi oddolnej zakładania koła bądź oddziału, polegającej na ujęciu w ramy organizacyjnej oddolnej, spontanicznej inicjatywy młodych, wyróżnia się drogę odgórną, w której to inicjatywa należy do hierarchii kościelnej. Inicjowanie KSM w tej drodze odbywa się już na płaszczyźnie ogólnopolskiej, kiedy to przez Konferencję Episkopatu mianowany zostaje krajowy asystent. W analogiczny sposób mianowany zostaje przez biskupa diecezjalnego asystent diecezjalny. Zarówno asystent krajowy, jak i diece-

zjalny, tworzą strukturę KSM na powierzonym sobie terenie, werbują współpracowników i przygotowują ich pracę jako grupę inicjatywną, która następnie stanie się zarządem i będzie prowadzić statutową działalność. Ci pierwsi członkowie są przygotowywani i formowani bezpośrednio i osobiście przez asystenta.

Na drodze odgórnej mogą być zakładane oddziały parafialne i koła środowiskowe KSM. Wtedy kapłan zachęca młodzież do wstąpienia i założenia koła bądź oddziału. Oddziałowuje na nią poprzez spotkania w ramach katechezy, odwiedzin kołowych, ogłoszenia duszpasterskie w kościele, a także wykorzystuje w tym celu inne okazje. Następnie powołuje on tymczasowe kierownictwo koła lub oddziału. Formuje on również jego członków i przygotowuje do stopniowego obejmowania poszczególnych dziedzin pracy.

Droga odgórna ma swoje walory, ale też i mankamenty. Do walorów niewątpliwie należy fakt, że zakładany przez księdza oddział lub koło cieszy się poparciem autorytetu Kościoła. W wielu przypadkach cieszy się również poparciem w środowisku, co sprzyja początkowemu entuzjizmowi i intensywnemu wzrostowi ilościowemu. Dość częstym mankamentem odgórnej drogi zakładania KSM w parafii lub w szkole jest bierność i brak inicjatywy u młodzieży, zdominowanie przez księdza i pozostawanie inicjatywy wyłącznie w jego rękach. Do mankamentów zaliczyć należy także pewną przypadkowość osób wstępujących do KSM, które wstępują doń z niewłaściwej motywacji.¹⁵

Asystent jest czynnie zaangażowany w organizowanie prac KSM podczas jego działalności. Generalnie jego czynności w tej mierze ujmowane są w dwie kategorie: czynności o charakterze strukturalno-administracyjnym oraz czynności kapelańskie. W zakresie czynności administracyjnych na czoło wysuwa się jego głos doradczy w sprawach administracyjnych. Przewiduje się, że zarząd i kierownictwo powinni konsultować z nim ważniejsze decyzje, chociaż podejmują je samodzielnie. Praktyka duszpasterska wskazuje jednak, że asystent jest kimś więcej, niż konsultantem, a jego opinia ma większe znaczenie, niż tylko wyrażenie opinii. Co więcej, asystent jest czynnie zaangażowany w realizację tych postanowień.¹⁶

Stosunkowo rozległą działalność może prowadzić asystent jako kapelan. W aspekcie duszpasterstwa ogólnego jest on nauczycielem wiary i kapłanem-uświęcicielem wspólnoty. Realizuje on powyższe zadania poprzez prowadzenie rekolekcji i dni skupienia, wygłaszanie pogadanek prelekcji i katechez, a także przez przygotowywanie prowadzących spotkania formacyjne - posuwa im literaturę i pomaga przygotowywać konspekty.¹⁷ Asystent jest także nauczycielem modlitwy. Przede wszystkim jego zadaniem jawi tutaj szerzenie kultu Eucharystii, ale także ma on za zadanie uczyć modlitwy medytacyjnej i refleksji nad Słowem Bożym.

Przewiduje się również, że asystent może być przewodnikiem duchowym członków KSM. Oznacza to, że powinien być ich spowiednikiem, najlepiej stałym, prowadzi z nimi rozmowy indywidualne, w których pomaga im rozwiązywać różnorakie problemy, poznaje ich życie i stara się w nim uczestniczyć. Zaleca się, aby asystent odgrywał rolę inspiratora zarówno w życiu duchowym członków, jak i całych wspólnot KSM.¹⁸

Asystentowi w KSM przypisuje się funkcje koordynacyjne. W pierwszym rzędzie ma on być koordynatorem między kompetentną władzą kościelną, a powierzoną jego trosce wspólnotą, np. między Konferencją Episkopatu a KSM na terenie

kraju, między biskupem diecezjalnym a Zarządem Diecezjalnym, między proboszczem a zarządem oddziału itd. Na płaszczyźnie ogólnopolskiej asystent diecezjalny współpracuje z asystentem krajowym i innymi asystentami diecezjalnymi. Celem tej współpracy jest przeprowadzanie wspólnych inicjatyw duszpasterskich oraz synchronizowanie działań. Asystent bierze także udział w różnego rodzaju spotkaniach formacyjnych i szkoleniach.¹⁹

Na płaszczyźnie diecezjalnej - przekazuje powierzony sobie wspólnocie polecenia biskupa diecezjalnego, zapoznaje członków z aktualnymi dokumentami Kościoła. Może on również, w niektórych przypadkach, wnioskować do ordynariusza lub Zarządu Diecezjalnego o rozwiązanie lub zawieszenie działalności koła lub oddziału.

W rzeczywistości asystent diecezjalny zajmuje się również koordynowaniem działalności KSM z innymi pracami duszpasterskimi na terenie diecezji. Stara się o ich synchronizację w ramach diecezjalnego kalendarium działań. Nawiązuje on i troszczy się o stałą współpracę między KSM, a innymi podmiotami duszpasterstwa na terenie diecezji w celu zintensyfikowania i osiągnięcia wyższej efektywności podejmowanych działań o charakterze apostołskim.²⁰

Na płaszczyźnie diecezji asystent zajmuje się również koordynowaniem działań poszczególnych oddziałów i kół. W tym celu pozostaje on w stałej łączności z ich asystentami. We współpracy z nimi ustalany plan działań duszpasterskich o charakterze ogólnodiecezjalnym, a nawet międzydiecezjalnym i ogólnopolskim.²¹ Wspólnie z asystentami kół i oddziałów ustalany bywa także terminarz imprez lokalnych, tak, by zsynchronizować je i umożliwić uczestnictwo w nich członkom innych oddziałów i kół.²²

III. Wnioski pastoralne

Porównując założenia teologiczno-prawne dotyczące miejsca i roli księdza-asystenta w Katolickim Stowarzyszeniu Młodzieży oraz rzeczywistość zajmowaną przez niego pozycję i spełniane funkcje jest widoczne, że rzeczywistość przerasta założenia. Rodzaj i ilość działań, które realizują asystenci na wszystkich szczeblach: od ogólnopolskiego, aż po koła, jest znacznie większa, niż przewiduje to Kodeks Prawa Kanonicznego i Statut KSM. Przewidują one głównie funkcję kontrolną kapłana, pozostałym funkcjom, tj. planowania organizowania i koordynowania nie są jedynie przeciwne. Taki stan rzeczy pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

1. Laikat katolicki w Polsce jest bierny. Bez inicjatywy wychodzącej od duchownych i bez ich aktywnego towarzyszenia Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży nie osiągnęłoby takiego stopnia rozwoju, na jakim się znajduje.
2. Duchowieństwo polskie, w tym wypadku młodzi prezbiterzy, wykazują wiele odpowiedzialności za Kościół, w którym pracują. Ich zaangażowanie jest świadectwem swoistej „nadgorliwości”, ponieważ wykonują funkcje, które należą do właściwych zadań świeckich, a które nie są przez nich podejmowane.
3. Pojawia się niebezpieczeństwo „kleroalkalizacji” laikatu. Przejmowanie przez duchownych zadań właściwych laikatowi sprzyja przyjmowaniu przez świeckich wygodnej postawy odbiorców treści, które przekazywane są w ramach KSM, a przez to stawianiu siebie w pozycji „widzów” i „obserwatorów” tego, co dzieje się w Kościele.²³

4. Jako postulat jawi konieczność wychowywania laikatu do współpracy z duchowieństwem. KSM jest to tego dobrym gruntem. Daje on bowiem możliwość obudzenia u młodych ludzi świadomości eklezjalnej, jak również formowania ich do przyjęcia właściwej im odpowiedzialności za Kościół.²⁴
5. Przeciwnieństwem przesadnej ingerencji asystenta w życie KSM jest zbyt małe zainteresowanie. Różne mogą być przyczyny takiego postępowania, ale skutkiem jego jest zawsze słabość duchowa i organizacyjna powierzonej wspólnoty, jej kryzys, a nierzadko również rozpad. Bycie asystentem jawie się jako wymagające zadanie dla kapłana. Wymaga ono od niego prawidłowej postawy i systematycznej formacji.²⁵

PRZYPISY:

- ¹ Jan Paweł II, *Przemówienie „W trosce o wielki i ofiarny czyn nowej ewangelizacji”* (Rzym 2. 02. 1998), w: *OsRomPol* 19 (1998) nr 3, s. 37.
- ² B. Drożdż, *Zrzeszenia religijne miejscem urzeczywistniania się Kościoła*, w: *Teologia pastoralna*, t. 1., red. R. Kamiński, Lublin 2000, s. 161.
- ³ Zob. Statut KSM par. 13.
- ⁴ S. Chodźko, *Służyć Bogu i Ojczyźnie. Informator Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Diecezji Siedleckiej*, Siedlce 1998, s. 26.
- ⁵ KPK kan. 317 par. 1.
- ⁶ KPK kan. 312 par. 2.3.
- ⁷ KPK kan. 317 par. 3. Interpretując powyższą normę prawną w ten sposób, że asystenci nie powinni wykonywać czynności właściwych moderatorom należałoby wnioskować, że asystenci KSM nie muszą się troszczyć, aby Stowarzyszenie współpracowało z innymi stowarzyszeniami, świadczyły pomoc innym dzielom chrześcijańskim oraz nie muszą się troszczyć o apostołską formację członków, co jest przedmiotem własnej troski moderatorów. - Zob. KPK kan. 328 i 329.
- ⁸ KPK kan. 305 par. 1.
- ⁹ Statut KSM par. 4.
- ¹⁰ Statut KSM par. 10.
- ¹¹ Statut KSM par. 10 nr 1-2.
- ¹² Chodźko s. 37.
- ¹³ P. Faliński, *Oddział parafialny KSM*, w: *Podręcznik. Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży*, red. A. Bączkowski i in., Kraków 1999, s. 57.
- ¹⁴ Tamże, s. 58.
- ¹⁵ Tamże, s. 38; Chodźko s. 54.
- ¹⁶ Zob. np.: E. Kucharczyk, *Sukces młodych sportowców z Ryk na parafiadzie w Betzycach*, w: „Podlaskie Echo Katolickie” 6 (2010) nr 28, s. 6.
- ¹⁷ Zob. Marta, *Dni skupienia*. „Podlaskie Echo Katolickie” 6 (2001) nr 21, s. 6.
- ¹⁸ Chodźko, s. 36-37.
- ¹⁹ Por. *Ogólnopolskie szkolenia, rekolekcje i obozy KSM. Wakacje 2001*, w: „Podlaskie Echo Katolickie” 6 (2001) nr 23, s. 6.
- ²⁰ Por. *Wielki Jubileusz Roku 2000 w Diecezji Siedleckiej*, w: bp J. W. Nowak, *W Świętym Kościele Siedleckim cz. IV*, Siedlce 2000, s. 222-233.

- ²¹ Por. Zarząd Diecezjalny KSM. VIII Festiwal Piosenki Religijnej Siedlce, w: „Podlaskie Echo Katolickie” 6 (2001) nr 24, s. 6.
- ²² Por. A. Zielińska, *Misterium Męki Pańskiej w Paprotni*, w: „Podlaskie Echo Katolickie” 6 (2001) nr 17, s. 6; *Z życia KSM*, w: „Podlaskie Echo Katolickie” 6 (2001) nr 22, s. 6.
- ²³ Por. E. Weron, *Czy laikatowi grozi klerykalizacja?*, w: CTh 58 (1988) f. 1., s. 113-118.
- ²⁴ Por. E. Górecki, *Współpraca duszpasterzy i katolików świeckich*, w: AK 85 (1993) z. 1., s. 97-105.
- ²⁵ E. Weron, *Rola i znaczenie kapłana w organizacjach ludzi świeckich*, w: CTh 54 (1984) f. 1., s. 118-124.